

Чоха К. О.,
помічник судді апеляційного суду Дніпропетровської області

ЗАСТОСУВАННЯ АМНІСТІЇ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

THE APPLYING OF AMNESTY LAWS IN FOREIGN COUNTRIES

У статті аналізується світовий досвід проведення амністії. Досліджуються кримінальне законодавство та нормативні приписи застосування амністії в зарубіжних країнах. Порівнюється міжнародна практика у сфері законодавчого застосування амністії.

Ключові слова: амністія, кримінальна відповідальність, підстава звільнення від покарання, міжнародний досвід.

В статье анализируется мировой опыт осуществления амнистии. Исследуются уголовное законодательство и нормативные акты применения амнистии в зарубежных странах. Сравняется международная практика в сфере законодательного применения амнистии.

Ключевые слова: амнистия, уголовная ответственность, основание для освобождения от наказания, международный опыт.

Article analyzes world experience of amnesty implementation. Researches criminal laws and regulations of amnesty applications in foreign countries. Compares the international practice in the sphere of the legislative amnesty application.

Key words: amnesty, criminal responsibility, grounds of the criminal responsibility, international experience.

У системі наявних в українському законодавстві видів звільнення від відповідальності й покарання амністія посідає чільне місце. Це підтверджується врегулюванням цього правового інституту не лише кримінальним, а й іншими видами галузевого законодавства, а саме: кримінально-процесуальним, кримінально-виконавчим, конституційним, адміністративним, а також визначається особливим державно-правовим статусом суб'єкта оголошення амністії – Верховної Ради України.

Значний внесок у висвітлення проблем застосування амністії, зокрема, у сфері теоретичного вирішення проблем кримінально-правової політики зробили такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як Ю.В. Баулін, В.М. Дрьомін, В.С. Квашис, С.І. Кома-рицький, В.В. Комаров, О.М. Костенко, В.Т. Маляренко, К.М. Мірзажанов, О.С. Міхлін, А.А. Музика, О.В. Телефанко, В.О. Туляков, П.Л. Фріс, О.В. Чепелюк, С.М. Школа та інші.

Аналіз законодавчого досвіду реалізації правової політики держави у сфері протидії злочинності як України, так і зарубіжних країн засвідчує, що її визначальними рисами сьогодні є гуманізація, диференціація, індивідуалізація та економія кримінальної репресії. Однією зі складових цієї тенденції є застосування звільнення від відбування покарання. Із цього приводу певний науковий інтерес викликає дослідження зарубіжного досвіду застосування амністії. Перейдемо до безпосереднього аналізу зарубіжного законодавства.

Під амністією в міжнародній практиці розуміють відмову від кримінального переслідування й у певних випадках цивільних позовів проти особи або груп осіб за певні злочини, скоєні в минулому, а також анулювання раніше встановленої юридичної відповідальності. Це відрізняє амністію від помилування – офіційного рішення,

що звільняє вже засуджену особу чи групу осіб від відбуття покарання.

У японському кримінальному праві закріплені, а у правозастосовній практиці цієї країни використовуються як підстави звільнення від кримінальної відповідальності особи як амністування, так і помилування. У кримінальному праві Японії реалізується загальне поняття «онся», що об'єднує амністію й помилування. Цей термін у японській літературі супроводжується англійським еквівалентом pardon, що дає змогу перекласти його умовно як «прощення». Це прощення визначається як основане на prerogative глави держави або вищого органу виконавчої влади припинення кримінального покарання або припинення дії права застосувати кримінальне покарання. За чинною Конституцією Японії, амністія застосовується рішенням Кабінету Міністрів, яке затверджується імператором (Конституція ст. 73 п. 6). У Японії передбачено п'ять видів «прощення», а саме: велике прощення (цей термін у японській юридичній літературі супроводжується англійським еквівалентом amnesty), найважливіший із видів вибачення, яке полягає в тому, що Кабінет Міністрів урядовим указом визначає види злочинів, на які цей акт поширюється, на підставі чого щодо осіб, визнаних судом винними, припиняється дія вироку, а щодо осіб, ще не визнаних судом винними, припиняється дія права публічного кримінального переслідування; спеціальне прощення – припинення дії обвинувального вироку, винесеного певним особам, яких стосувалась відповідна пропозиція центральної комісії з розгляду питань реабілітації та захисту; пом'якшення покарання; звільнення від виконання покарання; відновлення в правах [1, с. 456].

Згадується про амністію й у розділі 4 Кримінального кодексу Китайської Народної Республіки. Зокрема, у статті 66 цього Кодексу йдеться про те,

що, якщо особа вчинила злочин проти державної безпеки, відбула покарання або була амністована, у разі повторного вчинення в будь-який час злочину проти державної безпеки розглядається як рецидивіст і до неї не може бути застосовано амністію [2, с. 269].

У законодавстві Великої Британії поняття «інститут амністії (помилування)» не передбачено взагалі. Натомість існує спеціальна комісія з питань перегляду кримінальних справ (Criminal Cases Review Commission – CCRC), яка створена в 1997 році як незалежний орган судочинства. До компетенції CCRC входить перегляд кримінальних справ на будь-якій стадії слідства або після винесення вироку. Комісія переглядає справи, коли з'являються нові факти або свідчення, які не були відомі під час проведення слідства або не були враховані під час судового слухання. Лише 4% від загальної кількості кримінальних справ (тобто одна з 25) передається на подальше опрацювання до апеляційного суду [3; 4].

У Канаді формально право амністії або помилування є виключною прерогативою Королеви Великої Британії, яка делегує зазначені повноваження Генерал-губернатору Канади. Останній застосовує право на оголошення амністії або помилування на підставі так званої Патентної Грамоти. Крім того, амністія або помилування можуть бути оголошені рішенням Уряду Канади, яке затверджується Генерал-губернатором.

Право Уряду на застосування амністії закріплено в ст. ст. 748 і 749 Кримінального кодексу Канади (Criminal Code, 1985 р.). Зокрема, ст. 748 визначає, що Королівська амністія може застосовуватись до осіб, які на підставі чинного законодавства засуджені до позбавлення волі. Уряд Канади може оголосити повну або часткову амністію щодо будь-якої особи, яка відбуває покарання в місцях позбавлення волі. У разі оголошення повної амністії особа вважається такою, що ніколи не вчиняла злочину, за який вона амністована. Повна або часткова амністія оголошуються щодо конкретного злочину й не позбавляють особу від покарання або не пом'якшують покарання за інші злочини, за які вона може бути засуджена відповідно до чинного законодавства. Ст. 749 Кримінального кодексу Канади встановлює норму, згідно з якою ніщо в зазначеному законі й ні в якій формі не може обмежувати Королівську прерогативу оголошувати амністію [5].

Генерал-губернатор або Уряд Канади можуть використовувати надані їм повноваження оголошувати амністію у випадках, коли це стосується передусім відновлення справедливості в разі виявлення судових помилок і помилкового засудження [6].

Відповідно до частини другої ст. II Конституції США, Президент має повноваження відстрочувати виконання вироків і прощати правопорушення, вчинені проти США, за винятком випадків імпичменту.

У зв'язку з цим Верховний Суд США зазначив, що повноваження Президента, передбачені частиною другою ст. II Конституції США, поширюються на всі правопорушення, визначені законодавством і можуть бути реалізовані в будь-який час після вчинення правопорушення (у період досудового слід-

ства, під час судового провадження) або після винесення вироку.

Виходячи з правових позицій суду, можемо констатувати, що повноваження Президента щодо звільнення від відповідальності поширюються виключно на кримінальні злочини й не стосуються звільнення з під цивільної відповідальності.

Судова конституційна практика та правова доктрина США виходять із того, що правовий зміст повноважень Президента прощати правопорушення, вчинені проти США, полягає в помилуванні й амністії.

Помилування – це індивідуальне державно-владне веління у формі вибачення особи, яка вчинила злочин будь-якої тяжкості, що полягає в повному або частковому звільненні від кримінальної відповідальності чи від покарання або заміні покарання чи його невідбутої частини більш м'яким покаранням.

Амністія – це вид звільнення від покарання та відбування, який застосовується стосовно індивідуально невизначеної певної категорії осіб і полягає в їх повному (“Absolute pardon”, повна амністія) або частковому (“Conditional pardon”, часткова амністія) звільненні від кримінальної відповідальності чи покарання.

Варто зазначити, що повноваження Президента США щодо вибачення правопорушень поширюються на федеральні злочини, а злочини нефедерального характеру, як правило, можуть скасовуватися шляхом помилування/амністії губернатором штату [7].

Процедурні моменти реалізації Президентом США своїх повноважень щодо вибачення правопорушення визначаються Правилами стосовно подання про помилування главою виконавчої влади (executive clemency), затвердженими Міністерством юстиції США.

Як правило, конституціями європейських держав, як і Конституцією України, передбачено право парламентів оголошувати амністію і право глав держав застосовувати помилування.

Досвід Республіки Польща щодо застосування амністії. Під час існування Речі Посполитої амністію оголошували в 1918, 1919, 1920, 1921, 1922, 1923, 1928, 1932, 1938 і 1939 роках.

Першу післявоєнну амністію було оголошено 2 серпня 1945 року стосовно діянь антикомуністичного підпілля з метою його ліквідації, однак вона не принесла сподіваних результатів. Приводом прийняття другого акта про амністію, який було оголошено 22 лютого 1947 року, був початок роботи Законодавчого сейму та вибори Болеслава Берути на пост Президента Польщі. Третій закон про амністію прийнято 22 листопада 1952 року у зв'язку з прийняттям нової Конституції Польської Народної Республіки. В історію увійшли амністії 1956, 1969, 1974 років, які оголошувалися з нагоди чергових річниць народної Польщі. Амністія, яку було оголошено 19 липня 1977 року, стосувалася передусім осіб, засуджених за участь у заворушеннях, які відбулись у червні 1976 року [8].

Після 1980 року амністію оголошували ще п'ять разів. Перша з них була ухвалена 22 липня 1983 року

разом із ліквідацією на всій території Польщі воєнного стану. Мала вона обмежений характер, оскільки ув'язнення покинули лише політичні в'язні, які були засуджені до позбавлення волі до 3 років, іншим були зменшені вироки. Друга амністія оголошена роком пізніше – 21 липня 1984 року – з нагоди 40-ї річниці утворення Польської Народної Республіки. Цього разу стосувалася вона ширшого кола осіб, зокрема скористалися нею засуджені за політичні злочини, за винятком шпигунства, держаної зради чи спроби захоплення державної влади. Наступна амністія була оголошена 17 липня 1986 року й теж стосувалася політичних в'язнів [9, с. 10].

Останні дві амністії оголошено в 1989 році. Після підписання 5 квітня 1989 року порозумінь Круглого столу закрито провадження у судових справах і звільнено від покарання всіх осіб, які в період між 31 серпня 1980 року до 1 травня 1989 року були визнані винними в скоєнні політичних злочинів. Метою цієї амністії було допущення колишніх політичних в'язнів до демократизації політичного життя у Польщі.

7 грудня 1989 року Сейм Польської Народної Республіки оголосив останню амністію, яка, зокрема, особам, засудженим до смертної кари, замінила вироки до 25 років позбавлення волі. З огляду на цей факт можна зазначити, що протягом існування пост-соціалістичної польської держави амністія жодного разу не оголошувалася.

Правова система Французької Республіки знає два різновиди інституту «амністія»: під першим розуміється інститут амністії в безпосередньому (звичному для вітчизняної юриспруденції) значенні цього слова, а саме: акт законодавчої влади, яким особи, котрі вчинили злочин, повністю або частково звільнюються від кримінальної відповідальності чи виду покарання, він забороняє переслідування, припиняє розпочаті процеси, скасовує винесені вироки. Другий інститут називається «президентська» амністія й, по суті, є аналогом інституту помилування, що існує в українському законодавстві.

Порядок застосування та юридичні наслідки амністії в загальних термінах визначені ст. ст. 133-9–133-11 Кримінального кодексу Французької Республіки. Так, зокрема, ст. 133-9 Кодексу встановила, що амністія скасовує винесені вироки й тягне за собою звільнення від будь-яких покарань. Для виконавця та співника злочину амністія відновлює право на пом'якшення покарання або винесення покарання умовно, яке могло бути їм надане під час винесення й попереднього вироку. Відповідно до ст. 133-10, амністія не може завдавати шкоди третім особам. Стаття 133-11 забороняє особам, яким у силу їхніх повноважень відомо про вироки в кримінальних справах, дисциплінарні або професійні санкції чи заборони, скасовані внаслідок амністії, публічно згадувати про них у будь-якій формі або в письмових документах. Разом із тим амністія не заважає публікації подібної інформації, якщо це приписане в порядку відшкодування завданої шкоди.

Амністія може бути застосована до особи, котра вчинила злочин, як до, так і після винесення оста-

точного вироку. Її основним юридичним наслідком є повне скасування попередніх записів у реєстрі судової реєстрації (досє криміналістичного обліку) цієї особи щодо злочинів, які підпадають під дію амністії.

Амністія оголошується у формі законодавчого акта парламенту Французької Республіки. Вона може мати на меті заспокоєння суспільства після бурхливих політичних подій (так, наприклад, у 1951 і 1953 роках послідовно було ухвалено два закони про амністію щодо фактів співробітництва громадян Франції з окупаційною німецькою владою, у 1966 році – закон про амністію щодо злочинів, які були вчинені обома сторонами в ході визвольної війни в Алжирі, у 1982 році закон про амністію вищих військових чинів, які були задіяні в організації квітневого путчу 1961 року), а може мати й більш традиційний характер – оголошення амністії після чергових президентських виборів. Установивши в загальних термінах порядок застосування та юридичні наслідки амністії, Кримінальний кодекс, по суті, чітко не визначив сфери застосування цього юридичного інституту. У зв'язку з цим, ухвалюючи кожен наступний закон про амністію, французькі парламентарі щоразу визначаються із цього питання: звужують або розширюють коло осіб і категорії злочинів, що підпадають під амністію; змінюють строки й порядок її застосування тощо.

У певних випадках амністія може становити й прерогативу Президента Республіки. Зокрема, це трапляється у випадках проголошення амністії після президентських виборів. Завдяки таким особливостям конституційної системи Франції, як інститут делегування законодавчих повноважень органам виконавчої влади, парламент може ухвалити закон, яким наділити Президента Республіки правом оголошувати амністію для певних категорій осіб шляхом ухвалення індивідуальних декретів. Категорії осіб, щодо яких Президентом може бути оголошена амністія, визначаються цим законом. Так, Закон про амністію 2002 року надав Президенту право самостійно оголошувати амністію для осіб, яким на момент учинення протиправного діяння не виповнився 21 рік, ветеранів, учасників партизанських формувань, осіб, котрі підлягають депортації, а також осіб, які відзначились значними досягненнями в гуманітарній, культурній, спортивній, науковій чи економічній діяльності.

Останній вид амністії варто відрізнити від «президентської» амністії або права помилування. Ця прерогатива глави держави не є похідною від повноважень парламенту, а прямо закріплена в Конституції. Стаття 17 Основного Закону Франції встановила, що «Президент Республіки здійснює право помилування». Помилування тягне за собою часткове або повне звільнення від покарання або його заміну більш м'яким видом покарання. Воно застосовується у випадку, коли вирок винесено й засуджений почав відбувати призначене вироком покарання. Із погляду юридичних наслідків, на відміну від амністії, помилування не призводить до повного скасування попередніх записів у реєстрі судової реєстрації (досє

криміналістичного обліку) помилюваної особи. Запис про судимість особи залишається в реєстрі з позначкою, що вона була звільнена від відбування покарання внаслідок помилування.

Помилування здійснюється на індивідуальній основі та за клопотанням самого засудженого, його близьких, його адвоката, громадської організації або прокурора Республіки. Клопотання про помилування розглядаються Бюро помилювань Міністерства юстиції Франції. У випадку позитивного висновку проект відповідного декрету направляється Президенту Республіки, декрет про помилування підписується Президентом і візується прем'єр-міністром і міністром юстиції. Цей документ не публікується в офіційних виданнях і не підлягає юрисдикційному контролю.

Останнім часом почастишали випадки, коли Президент Республіки почав оголошувати своїми декретами колективно помилування з нагоди державних свят. Так, починаючи з 1991 року в середньому 3 000–4 000 осіб у рік отримували помилування з нагоди свята 14 липня [11].

У Кримінальному Кодексі Російської Федерації відповідні види звільнення регламентуються главами 11 і 12 розділу IV «Звільнення від кримінальної відповідальності й від покарання».

У главі 13 вказаного Кодексу визначено, що за актом амністії особи, які вчинили злочини, можуть бути звільнені як від кримінальної відповідальності, так і від покарання, а також призначене їм покарання може бути скорочене чи замінене більш м'яким (ст. 84) [12; 13].

Слушними є висновки Конституційного Суду Російської Федерації, який, зокрема, визначив, що під час здійснення амністії парламент мусить зважувати конкуруючі конституційні цінності й, виходячи з їх балансу, не повинен допускати, щоб права інших

осіб були поставлені під загрозу порушення (йшлося про недоцільність звільнення від кримінальної відповідальності й покарання, незалежно від тяжкості вчинених ними злочинів, осіб, які були нагороджені орденами та медалями СРСР і Росії, інвалідів 1 і 2 груп, хворих на туберкульоз 1 і 2 груп диспансерного обліку); є неприпустимим створення за допомогою амністії умов для звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які беруть участь у прийнятті рішення про оголошення амністії; під час проведення амністії мають ураховуватись і забезпечуватись завдання ресоціалізації (постанова Конституційного Суду РФ «У справі про перевірку конституційності постанови Державної Думи від 28 червня 2000 р. № 492-III ГД «Про внесення змін до постанови Державної Думи Федерального Зібрання РФ «Про оголошення амністії у зв'язку з 55-річчям Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» у зв'язку із запитом Радянського районного суду міста Челябінська та скаргами низки громадян» від 5 липня 2001 року) [14]; закон про амністію повинен містити норми щодо процедур, які компенсують для потерпілих у кримінальних справах відмову держави від кримінального переслідування осіб, які вчинили злочини (постанова Конституційного Суду РФ «У справі про перевірку конституційності положення пункту 8 постанови Державної Думи Федерального Зібрання РФ «Про оголошення амністії у зв'язку з 55-річчям Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» у зв'язку зі скаргою громадянки Л.М. Запорожець» від 24 квітня 2003 р.) [15].

Отже, сучасна ситуація перетворень в Україні, а також у державах СНД неминуче викликає інтерес до досвіду один одного, до його вивчення й зіставлення з метою можливості запозичення тих правових інститутів, які мають позитивне значення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Уголовное право зарубежных стран / под ред. И.Д. Козочкина. – М. : Норма, 2003. – 576 с.
2. Ахметшин Х.М. Современное уголовное законодательство КНР. Уголовный кодекс КНР / Х.М. Ахметшин, Н.Х. Ахметшин, А.А. Петухов. – М. : Изд. дом «Муравей», 2000. – 432 с.
3. Щодо застосування інституту амністії : Лист Посольства України в Сполученому Королівстві Великобританії та Північній Ірландії від 12 лютого 2009 р. № 6124КВ/1-500 // Архів Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності.
4. Уголовный кодекс Великобритании [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://knigi.tr200.ru/f.php?f=%F3%E3%EE%EB%EE%E2%ED%FB%E9+%EA%EE%E4%E5%EA%F1+%E0%ED%E3%EB%E8%E8>.
5. Уголовный кодекс Канады [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.zemlyaki.ca/novosti_vancouvera_canada/2628/.
6. Щодо застосування інституту амністії в Канаді : Лист Посольства України Канаді від 19 грудня 2008 р. № 6144/12-500-748 // Архів Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності.
7. Амнистия в США – свободу заключенным? [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://kartinamira.info/conceptpower/892-amnistia-v-usa>.
8. Уголовный процессуальный кодекс Польской народной республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://committeesbryer.blogspot.com/2012/12/blog-post_9921.html.
9. В Польше после амнистии в 2013 году на свободу выйдут сто особо опасных преступников [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.novostimira.com.ua/news_25968.html.
10. В ходе амнистии в Польше легализовались 4,5 тыс. иностранцев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://polska-kaliningrad.ru/ru/news/828-abolicja>.
11. Международная амнистия критикует Францию [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.russian.rfi.fr/frantsiya/20120524-mezhdunarodnaya-amnistiya-kritikuet-frantsiyu>.
12. Уголовный кодекс Российской Федерации [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.uk-rf.com/>.
13. Амнистия в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://amnistiya-2012.narod.ru/>.
14. Российская газета. – 2001. – 18 июля.
15. Российская газета. – 2003. – 13 мая.